

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.932084
Araştırma Makalesi

ORTA ASYA DEVLETLERİNDEKİ GÖÇ HAREKETLERİNİN EKONOMİK VE POLİTİK PERSPEKTİFTEN İNCELENMESİ

AN EXAMINATION OF MIGRATION MOVEMENTS IN THE CENTRAL ASIAN
STATES FROM ECONOMIC AND POLITICAL PERSPECTIVES

Emre KÜÇÜKKURU¹

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
03/05/2021

Kabul:
24/11/2021

Teoride göç, bir hareketliliği ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Göçün özünü oluşturan hareket eylemi göçü; siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel ve birçok açıdan ele almamızı zorunlu kılmıştır. Çalışmanın konusunu oluşturan Orta Asya bölgesine odaklandığımızda, Sovyet döneminde gerçekleştirilen sürgün politikalarının, bölge insanına etkisi görülmektedir. SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği)'nin kurulmasından kısa bir süre sonra izlediği böl ve yönet politikası, Orta Asya topraklarında nüfus hareketlerinin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. 1980'lere gelindiğinde ise Orta Asya'da rüzgârın yönü değişmiş, SSCB yönetiminin izlediği katı politikalar değişmeye başlamıştır. Küreselleşmenin etkisi ve Soğuk Savaş'ın getirdiği ekonomik tahribat, SSCB'yi dağılma sürecine götürmüştür. Sovyetlerin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan Cumhuriyetlerde nüfus göç hareketleri meydana gelmiştir. Cumhuriyetler ise nüfus göçünü engellemek için ekonomik ve politik bağlamda politikalar geliştirmek zorunda kalmıştır. Bu çalışmada Orta Asya Cumhuriyetleri'nde yaşanan göçün sebepleri, sebep-sonuç ilişkisiyle incelenerek açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Orta Asya, SSCB, Ekonomi.

Abstract

Article Info

Received:
03/05/2021

Accepted:
24/11/2021

Migration, in theory, is a term that refers to mobility. The act of movement that constitutes the essence of migration has made it necessary for us to consider migration from political, economic, social, cultural and many other aspects. When we focus on the Central Asian region, which is the subject of the study, the effect of the exile policies carried out in the Soviet period on the people of the region is seen. The divide and rule policy followed shortly after the establishment of the USSR (Union of Soviet Socialist Republics) led to population movements in the lands of Central Asia. By the 1980s, however, the way things worked began to change in

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-9050-8518, emrekucukkuru@hotmail.com.

Asia, as well as the strict policies carried out by the USSR administration. Factors such as globalization, and the economic devastation caused by the Cold War led the USSR to a process of disintegration. Population migration movements have occurred in the republics that gained their independence with the dissolution of the Soviet Union. Republics, on the other hand, had to advance their policies in the economic and political context to avoid population migration. In the current study, the underlying reasons of migration in the Central Asian Republics were analyzed through the cause and effect relationship.

Keywords: Migration, Central Asia, USSR, Economy.

1. Giriş

Göç; dini, iktisadi, siyasi, sosyal ve diğer sebeplerden dolayı kişilerin ve toplulukların bir iskân ünitesinden, bir başkasına, geçici ve kalıcı olarak yerleşmek suretiyle yaptıkları coğrafi yer değiştirme hareketidir. Göçün sebepleri, yüzyıllar boyu farklılıklar göstermiş ve göç edenlerin yaşantıları çeşitlilik göstermiştir. Göç ile ilgili Türkiye’de yapılan Orta Asya bağlamında çalışmalar ise literatürde birkaç farklı şekilde sınıflandırılmıştır². Diaspora çalışmaları, savaş ve çatışmaların sebep olduğu göçlere yönelik çalışmalar ve ekonomik sebeplerle yapılan göç ile ilgili çalışmalar literatürde yaygındır. Göç ile ilgili yapılan bir diğer çalışma şekli ise sürgünler ile ilgilidir. Sürgün çalışmalarına bakıldığında mültecilik, tehcir veya yerinden edilme gibi kavramlarla göç açıklanmaya çalışılsa da bu çalışmalar yetersiz kalmaktadır. Çünkü sürgünün işleme mantığına bakıldığında, kişileri ya da toplumları zorunlu göçe maruz bırakarak onların dinini, ırkını, milli benliğini ve kültürel yapısını yok etmek amaçlanmaktadır.

SSCB’nin dağılması ile bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya devletleri, SSCB döneminde Rusya için önemli bir bölgeydi. Hammadde tedariki için kullanılan bölge, Sovyet ekonomi modelinde yönetilmişti. Bölge ülkelerindeki üretim ve dağıtım araçlarının mülkiyeti halk adına bölge devletlerine emanet edilmekteydi. Bu nedenle SSCB kasıtlı bir politika izleyerek bölgede fazlaca bulunan yer altı kaynaklarını başka bir Cumhuriyette işleyerek bölgede dikey uzmanlaşmanın önüne geçmeyi sağladı. Rus yönetiminin izlediği bu kasıtlı politika, SSCB’nin dağılmasıyla piyasa ekonomisine geçmek isteyen Orta Asya devletlerinin ekonomilerini zor durumda bırakmıştır. Ayrıca SSCB döneminde Orta Asya Bölgesi’ndeki

² Salih Aynural’ın “1952 yılında Batı Türkistan’dan Türkiye’ye Bir Göç Hikayesi” çalışması, Çağla Gül Yesevi’nin “Göç Teorileri Açısından Türkmenistan’dan Göç Olgusunun Değerlendirilmesi” adlı çalışması, Abdulvahap Kara’nın “Doğu Türkistan’dan Anadolu’ya kazak Göçü” ve Ali Asker’in “Güney Kafkasya’dan ve Orta Asya Ülkelerinden İşgücü Göçleri ve Türk/Müslüman Göçmenlerin Durumu” çalışması Türk akademisindeki göç ile ilgili çeşitli çalışmalara örnek verilebilir.

sanayi tesislerinde çalışan uzmanların büyük bir bölümü Rus ve Slav kökenli vatandaşlardan oluşmaktaydı. Bu sebeple, geçmiş dönemlerde uzmanlaşma sağlanamadığı için, ekonomik dönüşümde gerekli kalifiye insan gücü bulunması Cumhuriyetlerin ilk yıllarında önemli bir sorunu teşkil etmiştir. Ayrıca bağımsızlık ile diğer bölgelerden göç eden etnik kökenli azınlıkları üretime katamamak, Orta Asya ülke ekonomileri için bir diğer sorun olmuştur.

Cumhuriyetler ilk yıllarında göç vermelerinin etkisiyle piyasa ekonomisine geçiş için gerekli uzmanları kendileri yetiştirmek zorunda kalmıştır. Orta Asya Cumhuriyetleri'nin bağımsızlık kazanmasıyla ortaya çıkan bir diğer önemli sorun ise makroekonomik rollerdeki Rusya'nın rolü ve ruble sisteminin bitmesidir. SSCB dağıldıktan sonra Baltık Cumhuriyetleri dışındaki devletler ruble sistemine devam etmiştir. Fakat Rusya Federasyonu Orta Asya ülkelerini kendisine yük olarak görmeye başlamıştır. Temmuz 1993'te ruble alanının yarattığı sorunlar Rusya'yı 1993 öncesi rublelerin tedavülden kaldırmaya zorlamıştır (Başaran, 2013: 5). Orta Asya devletleri ise ruble sisteminin çökmesi ile kendi aralarındaki ticarete sorunlar yaşamış; dış açık, üretim ve gelir düşmesi gibi sorunlarla karşılaşmışlardır. Doğal gaz ve petrol başta olmak üzere enerji fiyatlarındaki aşırı artış ile yaşanan nispi fiyat değişimi neticesinde dış ticaret hadlerinde aleyhte gelişmeler yaşanmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sosyal ve ekonomik problemler yaşayan ülkelerdeki göçmenler Rusya topraklarına göç etmeye başlamış, benzer şekilde etnik kökenli bölge insanları da Orta Asya Cumhuriyetleri'ne göç etmiştir. Örneğin Kazakistan, Moğolistan ve Çin başta olmak üzere çeşitli ülkelerde yaşayan Kazakların ülkeye dönmesi için politika izlemiştir. Bu bağlamda 1994'te 60 bin kadar Moğol Kazak'ı Kazakistan'a göç ettirilmiştir (Demir, 2016: 60). Orta Asya Cumhuriyetleri dışarıya yaşanan göç dalgasının etkisiyle bozulan ekonomini ve sosyo-kültürel yapılarını korumak için birtakım önlemlere başvurmuşlardır. Bu çalışmada bölge ülkeleri olan Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Bu bölge ülkelerinde yaşanan göç ekonomik ve politik perspektiften olabildiğince sentez bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

2. Göç ve Göçün Nedenleri

Göç, kısaca bir hareketliliği ifade etmek için kullanılmaktadır. Göç olgusunun özünü oluşturan hareket eylemi, göçü siyasal, toplumsal, ekonomik, kültürel, coğrafi ve birçok açıdan ele almamızı zorunlu kılmaktadır. Ayrıca göç durağan bir olgu olmamakla birlikte, sebepleri zamana ve bölgeye göre değişmektedir. Bazılarına göre ise bu süreç geleneksel toplumsal yapıdan modern topluma geçiş aşamasını temsil etmektedir (Akgür, 1997: 249). Bu nedenle

süreç, sebep ve sonuç ilişkisi bağlamında ele alınmalıdır. Bireylerin göç etme sebeplerini ele aldığımızda itici gücün ekonomik sebepler olduğu görülmektedir. Ancak ekonomik boyutun yanı sıra göçün nedenleri arasında demografik, politik, toplumsal ve sosyo kültürel nedenlerin de olması göçün insan merkezli olmasından kaynaklanmaktadır (Ultan, 2017: 1447).

Göçün itici gücü olan ekonomik sebepleri incelediğimizde; tarımda makineleşmeye geçiş ve teknolojiye yaşanan gelişmeler çerçevesinde bazı yapısal değişimler meydana gelmiş, tarımsal işgücünün büyük bir kısmı işsiz kalmıştır. Teknolojik İşsizlik diye de bilinen bu işsizlik, insanların kitleler halinde göç etmesine sebebiyet vermiştir. İşsiz kaldıkları için insanlar köylerden kentlere, kentlerden büyükşehirlere, büyükşehirlerden ise başka ülkelere göçe mecbur kalmışlardır.

Göçün bir diğer nedeni de siyasi-askeri kaynaklı ortaya çıkan sorunlardır. Bu neden genellikle savaşlardan kaynaklansa da terör eylemleri de göçe sebebiyet vermektedir. Terör, genellikle ilgili bir durumdur ve insanların göç etmesi için güvenlik kaygısı önemli bir neden olarak görülebilmektedir. Askeri nedenlerle yaşanan göçlere bakıldığında Osmanlı'nın 93 Harbi sonrası Anadolu'ya yaşanan göç örnek olarak gösterilebilmektedir. Keza Birinci Dünya Savaşı da Asya ve Afrika'da çok sayıda sınırın değişmesine ve insan göçüne yol açmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Siyonistler, İngiltere'deki lobi faaliyetlerini arttırmışlardır. İngiltere'deki Siyonist Dernekleri Başkanı olan Lord Rothschild, 1917 yılında dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour'a mektup yazmıştır. Söz konusu mektupta Rothschild, Filistin'in Yahudi vatanı olmasını, Yahudilerin kısıtlanmadan göç edebilmesini ve Yahudilerin kendi devletlerini kurarak bağımsız olmasını Balfour'dan istemiştir. Dışişleri Bakanı Balfour ise kendi adını verdiği Balfour Deklerasyonu ile bu talepleri olumlu karşılamış ve savaş sırasında Siyonistlerin desteğinin itilaf devletlerine yönelmesini sağlamıştır. Balfour Bildirisi'nden bir ay sonra Kudüs, İngiltere tarafından işgal edilmiş ve böylece Filistin'e yapılan Yahudi göçleri hız kazanarak kısa sürede yaklaşık 16.500 Yahudi Filistin'e yerleşmiştir (Armaoğlu, 2017: 35). İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar Yahudilerin Filistin'e göçüne baktığımızda ise beş büyük Yahudi göçü gerçekleşmiştir. 1882-1903 yılları arasında, Rusya, Romanya ve Galiçya'dan yaklaşık 20-30 bin kişi Filistin'e yerleşir. 1904-1914 yılları arasında Rusya'dan gerçekleşen göçün miktarı 35-40 bin kişiyi bulur. 1919-1923 yılları arasında Rusya, Polonya ve Romanya'dan 35 bin; 1924-1931 arası Polonya'dan 88 bin; 1932-1938 arasında Nazizm'in etkisiyle Orta Avrupa'dan 215 bin Yahudi Filistin'e göçer (Ballı & Gökçe, 2021: 73). İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce ve savaş sırasında yapılan Yahudi soykırımı ile de

Filistin'e yaşanan göç dalgası hat safhasına ulaşmış ve 1948 yılında İsrail devletinin kurulmasıyla da Doğu Avrupa ve Arap ülkelerindeki yaklaşık 500.000 Yahudi bölgeye göç etmiştir. 1985-1991 yıllarında ise Etiyopya'daki yaklaşık 23.000 Yahudi İsrail topraklarına getirilmiştir (Kızıloğlu, 2012: 52). Benzer şekilde İkinci Dünya Savaşı sonrasında Federal Almanya'ya, Doğu Avrupa'dan 3 milyon kişinin göç ettiği ifade edilmektedir. Yugoslavya'nın dağılma sürecinde meydana gelen iç savaşta ise 3 milyon insanın toplu halde göç ettikleri bilinmektedir (Mutluer, 2003: 14). Savaş nedeniyle gerçekleştirilen göçün bir diğer sebebi ise savaş sırasında yaşanan insanlık dışı uygulamalarla ilgilidir. Savaş sırasında sivillere uygulanan şiddet ve baskı politikaları toplulukların göç etmesine sebebiyet vermiştir. Ülkelerdeki totaliter, baskıcı rejimler de insanların göç etmelerine sebebiyet vermektedir. İran'da yaşanan rejim değişikliği ile yaşanan göçler bu tip göçlere örnek oluşturmaktadır.

Sosyal yapıya bağlı göçün boyutları nüfus yapısı, eğitim ve bazı sosyal dokular üzerinden ele alınabilmektedir. Göçün meydana gelmesinde nüfus artışı önemli bir etkidir. Hızla çoğalan nüfusun bulunduğu bölgeye sığmaması göçe sebebiyet vermektedir. Bir diğer neden ise eğitim ile ilgilidir. Ülke içinde kırsal alandan kentlere eğitim amaçlı göç olabildiği gibi, periferi ülkelerden merkez ülkelere de göçler gerçekleşebilmektedir. Beyin göçü olarak da ifade edilen bu göç türleri gittikleri ülke şartlarına enjekte olarak göçü kalıcı bir hüviyete büründürmektedir.

Ailevi nedenlerle yaşanan göçler gerek ekonomik gerek siyasal ve gerekse kültürel bir temel ile yapılabilmektedir. Bu nedenle kimi çevreler ailevi nedenlerle yapılan göçü, göçü meşrulaştırma hareketi olarak da nitelendirmişlerdir. Özellikle 1961 yılında Almanya ile Türkiye'nin imzaladığı göç antlaşması ve 1973 sonrası Türklerin ailelerini Almanya'ya getirerek aile birleşmeleri yaşanmaları bu tür göç olgularına örnek olarak gösterilebilir. Benzer şekilde insanların hayatlarında meydana gelen sosyal etmenler de göçe sebebiyet vermektedir. Kız kaçırma, kan davası gibi huzursuzluk doğurabilecek eylemler bu tür göçlere örnek olarak gösterilebilmektedir. Dini çerçevede yapılan göçlere baktığımızda ise dinini yaşamakta zorlanan kişi veya topluluklar başka bir bölgeye gitmek zorunda bırakılmıştır. Diğer taraftan, otoriter rejimlerin katı dini kuralları nedeniyle göçler de yaşanmaktadır. Ayrıca insanlar deprem, sel, volkanik patlamalar ve kuraklık gibi doğal olaylar nedeniyle de göç gerçekleştirebilmektedir.

Göç ile ilgili yapılan bir diğer çalışma şekli ise sürgün ile ilgili olanlardır³. Sürgün ile yapılan çalışmalara bakıldığında mültecilik, tehcir veya yerinden edilme kavramlarıyla göç açıklanmaya çalışılsa da bu yetersiz kalmaktadır. Sürgünün işleme mantığına bakıldığında, kişileri ya da toplumları zorunlu göçe maruz bırakarak onların dinini, ırkını, milli benliğini ve kültürel yapısını yok etmek amaçlanmaktadır. Söz konusu sürgünler olduğunda tarih boyunca birçok topluluk sürgünün faali ya da sürgünden etkilenen tarafta bulunmuştur. Bu sürece dâhil olan topluluklar sosyo-kültürel çevrelerini değiştirmek zorunda kalmış, kimlik ve aidiyet tanımlamalarını ise değiştirmeye zorlanmışlardır (Sağır, 2012: 366).

3. SSCB Dönemi ve SSCB Sonrası Dönemde Orta Asya'daki Ekonomik Değişim

Rusya'da Ekim 1917'de meydana gelen devrim ile Bolşevikler iktidara geçmiş, Aralık 1917 yılında "Rusya'nın Doğu'nun Bütün Müslüman Emekçilerine" başlığıyla birtakım vaatler bildiride yayınlanmıştır. Bu bildiride kendi hayat ve geçimlerini sağlamakta özgür olduklarına yönelik özgürlükçü ifadeler bulunmaktaysa da bu durum uzun sürmemiştir. Ekim Devrimi'nden kısa bir süre sonra Kızıl Ordu birlikleri, bağımsızlık hareketleri filizlenen ülkeleri işgale girişmiştir (Yüce, 2006: 4). İşgal ettikleri Türk boylarında komünist rejimler kurmuş ve bu partileri Rus Komünist Partisi'ne bağlamıştır. Sovyet Anayasası'na bakıldığında ise görülmektedir ki, ülkelerdeki üretim ve dağıtım araçlarının mülkiyeti halk adına devlete aittir. Doğal kaynaklara ve sermayenin tamamına sahip olan devlet ayrıca; madencilik, inşaat, ulaşım, iletişim, sağlık, araştırma-geliştirme ve eğitim faaliyetlerini de elinde tutmaktadır. Orta Asya'da da Merkezi Sistem ile yürütülen ekonomi modeli bölgenin gelişmesinin önündeki bariyerlerden en önemlisini oluşturmaktadır.

Orta Asya ülkelerini ele aldığımızda bölge, Çarlık Rusya'sı dönemi de dâhil ortalama 150 yıl boyunca Rus etkisi altında kalmıştır. Rus etkisi altındaki bölge, hammadde deposu olarak kullanılmaktaydı. SSCB'nin dağılması ile bağımsızlıklarına sahip olan Orta Asya devletleri, SSCB döneminde Rusya için hayati öneme sahip bir bölge olmuştur. Bu nedenle bölgede Rus etkisinin tam anlamıyla son bulacağı beklentisi gerçeklikten uzaktır. SSCB'nin çözülmesiyle bölge ülkelerinin bağımsızlıklarının gündeme geldiği zaman Rus tarafı, bölgenin kendi kendine yetemeyeceğini iddia etmişti. Oysa bölge, eski SSCB petrol rezervlerinin

³ Deborah Amos'un "Eclipse of the Sunnis: Power, Exile, and Upheaval in the Middle East" kitabı, Aslı Şirin'in "Stalin'in Milliyetler Politikasının Bedeli Olarak Ahıska Sürgünü ve Ahıskalıların Sürgündeki Yaşamları" makalesi, Hakan Altın'ın "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ne Yapılan Çerkez Göçleri (Çerkez Sürgünü)" çalışması ve Ufuk Sarıtaş'ın "Savaş, Sürgün ve İskan Çerkez Sürgünü ve Osmanlı Basınına Yansımaları (1863-1865)" çalışmaları literatürde sürgün ile ilgili çalışmalardan bazılarıdır.

%32'sine, kömür rezervlerinin %30'una, doğal gaz rezervlerinin ise %50'sine sahipti (Dikkaya, 2009: 74). Bölgenin enerji rezervleri dikkate alındığında görülmektedir ki, Rus savlarının ekonomik açıdan bir karşılığı bulunmamaktadır. Ancak Orta Asya Bölgesi'nin Sovyet döneminden devraldığı en önemli yapısal sorunlardan biri, tarım ağırlıklı üretim yapısına sahip olmasıdır. Bölge, pamuk ve ipek gibi tarımsal ürünler bakımından zengin olmasına rağmen, SSCB tarafından bu ürünlere dayalı endüstri kolları geliştirilmeyerek uzmanlaşmanın önüne geçilmiştir (Dikkaya, 2009: 81). SSCB döneminde Orta Asya Bölgesi'ndeki sanayi tesislerinde çalışan uzmanların büyük bir bölümü Rus ve Slav kökenli vatandaşlardan oluşmaktadır. Bu sebeple, geçmiş dönemlerde uzmanlaşma sağlanamadığı için, ekonomik dönüşümde gerekli kalifiye insan gücü bulunması zorlaşmıştır. Ayrıca bağımsızlıkla birlikte diğer bölgelerden göç eden etnik kökenli azınlıkları üretime katamamak, Orta Asya ülke ekonomileri için bir diğer sorun olmuştur. Ülkeler piyasa ekonomisine geçiş için gerekli uzmanları yetiştirmek zorunda kalmıştır. Moskova merkezli ekonomik işleyişin ortadan kalmasıyla mevcut sınai tesisleri, bir anda atıl kapasite sorunu ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu da beraberinde üretimde dikey örgütlenmeyi etkisiz kılmıştır (Dikkaya, 2009: 81).

Orta Asya Cumhuriyetleri'nin bağımsızlık kazanmasıyla ortaya çıkan bir diğer önemli sorun ise makroekonomik rollerdeki Rusya'nın rolü ve ruble sisteminin bitmesidir. SSCB dağıldıktan sonra Baltık Cumhuriyetleri dışındaki devletler ruble sistemine devam etmiştir. Fakat Rusya Federasyonu Orta Asya ülkelerini kendisine yük olarak görmeye başlamıştır. Temmuz 1993'te ruble alanının yarattığı sorunlar Rusya'yı 1993 öncesi rublelerin tedavülünden kaldırmaya zorlamıştır (Başaran, 2013: 5). Orta Asya devletleri ise ruble sisteminin çökmesi ile kendi aralarındaki ticarete sorunlar yaşamış; dış açık, üretim ve gelir düşmesi gibi sorunlarla karşılaşmışlardır. Ayrıca doğal gaz ve petrol gibi enerji fiyatlarındaki aşırı artış ile yaşanan nispi fiyat değişimi neticesinde dış ticaret hadlerinde aleyhte gelişmeler yaşanmıştır. Orta Asya bölge ülkelerinin piyasa ekonomisine geçişlerinin ilk adımı, 1991 yılı başlarında, diğer ülkelerle birlikte fiyat kontrolleri ve sübvansiyonların kısmen kaldırılması ile başlamıştır. Bazı temel tüketim maddeleri, ulaşım ve haberleşme hizmetleri ve tüm hizmetler üzerindeki fiyat kontrolleri kaldırılmıştır. Devlet şirketlerinin özel girişimcilere devredilmesinin yolu açılmış, ekonomik ve politik yapının değişmesi sağlanmıştır (Savaş, 1994: 34). Ülkelerdeki savunma sanayi, enerji, ulaşım, boru hattı projeleri, haberleşme gibi stratejik öneme sahip sektörler dışındaki diğer sektörlerde özelleşmeye gidilmesi amaçlanmıştır. Daha sonra ise küçük ticaret ve hizmet sektörü ile başlayan özelleştirme süreci ağır adımlarla devam etmiştir.

4. Orta Asya Devletlerindeki Göç Hareketlerinin Ekonomik ve Politik Analizi

Orta Asya Devletleri'ne bir bütün olarak baktığımızda, bölge popülasyonunun çeşitli kültürlerden bir araya geldiği görülmektedir. Çarlık Rusya'nın 19. yüzyılda bu bölgeyi işgal etmesi ve bölgeye Rus nüfusunu yerleştirmesi, söz konusu çeşitliliğin sebeplerinden bir tanesidir. Benzer şekilde SSCB döneminde de Rusya, iş gücü sağlamak veya gerçekleştirdiği siyasi sürgünler ile Ahıska Türkleri, Kırım Tatarları, Azeriler, Balkarlar, İnguşlar, Darginler ve Lezginler'i Orta Asya Cumhuriyetleri topraklarına yerleştirmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sosyal ve ekonomik problemler yaşayan Orta Asya'daki azınlıklar Rusya Federasyonu ve başka ülkelere göç etmiştir. Bölge ülkeleri ise dışarıya göçü engellemeye yönelik hamlelere yönelmişlerdir. Ayrıca Rusya ve çevre ülkelerdeki vatandaşlarını Orta Asya'ya göçe teşvik edecek politikalar izlemişlerdir. Cumhuriyetler, söz konusu dışarıya göç dalgasının etkisiyle bozulan ekonomilerini ve sosyo-kültürel yapılarını korumak için birtakım önlemlere başvurmuşlardır. Makalenin bu bölümünde Orta Asya Cumhuriyetleri'nde yaşanan nüfus göçünün sebepleri ayrı ayrı, sebep-sonuç ilişkisiyle incelenerek açıklanmıştır.

4.1. Kazakistan

SSCB dağıldıktan sonra Kazakistan, geniş toprakları ve coğrafi olarak Rusya'ya yakınlığı nedeniyle Orta Asya Cumhuriyetleri arasında en fazla göç veren ülkeler arasında başı çekmiştir. Bağımsızlık yıllarının başında Kazakistan'dan 2 milyondan fazla insan göç etmiş ve o dönemde bu sayı, toplam Kazakistan nüfusunun yaklaşık %13'üne tekabül etmektedir. Kazakistan'da işsizlik yaşayan veya yaşayacağını düşünen etnik kökenli vatandaşlar, Rusya ağırlıklı olmak üzere çeşitli ülkelere göç etmişlerdir. Rusya söz konusu dönemde aralarında Orta Asya devletlerinin de bulunduğu eski SSCB ülkelerinden büyük bir işçi göçü almıştır. İşçi göçünün fazlaca yaşandığı Kazakistan'da ise Nursultan Nazarbayev duruma müdahale etmeye çalışmış, azınlıklara sosyal güvence sağlayacaklarını beyan ederek Kazakistan topraklarını terk etmemeleri çağrısında bulunmuştur. Kazakistan, 2000'lerin ortalarına kadar işçi göçü verirken, inşaat sektöründe yaşanan gelişmeler ile göçü tersine çevirmeyi başarmıştır.

Kazakistan, Rusya'nın emek gücünü kullanma çabalarına karşı durması bakımından diğer Orta Asya Cumhuriyetleri'nden çok daha iyi durumdadır. Şüphesiz Kazakistan'a doğru yaşanan işçi göçlerinin önemli bir sebebi Rusya'nın 2014'te yaşadığı enerji krizidir. Bu kriz ile Rusya ekonomisi düşüşe geçmiş, Rus bürokrasisi de krizin etkilerini azaltmak için işçi göçmenlere karşı uyguladığı politikalarda göçmen aleyhine birtakım düzenlemelere gitmiştir. Bu düzenlemeler ise göçmenlerin Rusya yerine Kazakistan'ı tercih etmelerine sebebiyet

vermiştir. Rusya’da yaşanan gelişmelerin aksine Kazakistan’ın ekonomik atılım gerçekleştirmesi ve göçmenler için daha iyi istihdam olanakları sunması, Orta Asya Cumhuriyetleri’nden Kazakistan’a doğru işçi göçlerini arttırmıştır. Göç uzmanı olan Elena Sadovskaya, Rusya’ya 2015 ve 2016 yıllarında yaşanan emek göçlerinin sayısının küçüldüğünden ve Kazakistan’ın göçmenler için daha cazip fırsatlar sunduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca Rusya’da yaşanan ayrımcılık, göçmenlerin Kazakistan’ı tercih etmesinin bir başka nedenini de teşkil etmektedir. Kazakistan Rusya’ya kıyasla göçmenlere karşı daha hoşgörülüdür. Ayrıca Kazakistan, Orta Asya Cumhuriyetleri’ne Rusya’ya kıyasla dil ve kültürel anlamda daha yakındır (Calderone, 2018). Kazakistan’a doğru yaşanan göç dalgasının bir diğer önemli sebebi ise Kazak hükümetinin izlediği politikadır. Kazakistan 2006 yılında bir af yasası çıkartmış ve 165.000 yasadışı göçmene yasal kimlik kazandırmıştır. Ayrıca 2013 yılında yaşanan yasal düzenlemeler ile yasadışı çalışan göçmenleri yasallaştırmıştır. Son zamanlarda da yetkililer vasıflı yabancı işçilerin Kazakistan’a yerleşmesine yönelik atılımlar yapmaktadır. Aynı zamanda Kazakistan, Çin ve Moğolistan başta olmak üzere etnik kökeni Kazak olan kişileri ana vatanlarına dönmeyi teşvik edecek hamleler yapmaktadır. Kazakistan bu hamleler ile geniş Kazak etnik gruplarını ülkesine çekmiştir. Nitekim Kazakistan zengin yeraltı ve yerüstü kaynakları, nispeten küçük nüfusu ile göçmenlerin ilgi odağı olmaya devam etmektedir (Calderone, 2018).

4.2. Özbekistan

Özbekistan, 1 Eylül 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Cumhurbaşkanı Kerimov önderliğinde Özbek Hükümeti’nin, ülkedeki farklı etnik kökene sahip 21 milyon insanı bir araya getirebileceği konusunda çekinceleri vardı (Rumer, 1996). Bu çekinceler doğrultusunda Özbek Hükümeti önceliğini milliyetçi politikalara vermiştir. Bu politikalar ile birlikte 4 milyonu aşkın etnik azınlık gruplarına yönelik uzlaştırıcı bir yaklaşım tasarlanmış ve tüm etnik grupların Özbek milleti şemsiyesi altında birleştirilmesi amaçlanmıştır.

Özbekistan’ın bağımsızlık sonrası durumunu incelediğimizde ise, demografik açıdan Bağımsız Devletler Topluluğu’nda en büyük üçüncü devlet olduğu görülmektedir. Ayrıca Orta Asya bölgesindeki nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu Cumhuriyetlerden birisidir. Ekonomik bakımdan da gelişmiş bir sanayi sektörü, pamuğun başı çektiği tarım sektörü ve gelişmiş hizmet sektörüne sahip olması ile ülkenin ekonomik yapısı, yeni sanayileşen ülkelere benzemektedir. Fakat Özbekistan; oturmuş sosyal yapısı, eğitim sistemi, araştırma-geliştirme olanakları ve sağlık sistemiyle yeni sanayileşen ülkelere kıyasla daha iyi durumdaydı.

1990'ların başlarında IMF Özbekistan'a şartlı kredi vermek istemiştir. Söz konusu kredide piyasaları ve fiyatların hızla serbestleşmesi, ekonominin devlet kontrolünden çıkartılarak piyasaların özelleştirilmesi, dış ticarete ve finansmana açık olmasını, para ve maliye politikalarını sıkılaştırması gibi birtakım şartlar sunmuştur (Zettelmeyer, 1999: 277). Fakat ekonomik yapısının kısmen gelişmiş olmasından da dolayı Kerimov, ekonomik reformlar için IMF'den yardım almayı reddederek Özbek modelini benimsemiş ve kademeli bir şekilde ekonomik dönüşümü amaçlamıştır. Özbekistan, piyasa ekonomisine geçiş sürecinde devletin kontrol mekanizmasının gerekliliğini de benimsemiş ve reformları bu bilince uygun gerçekleştirmiştir (Eroğlu vd., 2016: 2). Cumhuriyet ilanının ilk yıllarında Özbek hükümetinin sağladığı sübvansiyonlar ile pamuk üretiminde ciddi başarılar kazanılmış, enerji ve gıda sektörlerinde bağımsızlığın sağlanması konusunda büyük aşama kaydedilmiştir. Fakat ülkede yabancı kaynaklı yatırımı caydıran sert ekonomik kontrollerin bulunması Özbek ekonomisinin büyümesini zorlaştırmıştır. Bu nedenle Özbekistan, 1990'larda yaşanan işçi ve beyin göçünün önüne geçememiştir. Özellikle bağımsızlık sonrası yıllara baktığımızda etnik kaynaklı göçlerin yoğunlukta olduğunu gözlemlemekteyiz. İlk on yıldaki göçlere baktığımızda ise özellikle Rusya ve Belarus vatandaşı olup Özbekistan'da yaşayan etnik topluluklar, Özbekistan'ın bağımsızlığı sonrası ülkelerine dönmüştür. Etnik göçü oluşturan Toplulukların sayısal değerlerine baktığımızda; %45-48 Ruslar, %16-17 Tatarlar, %5-6 Ukraynalılar, %5-9 Yahudiler, %2-3 Almanlar ve %7-8 Özbeklerdir. Fakat bununla birlikte 2000'li yıllarda gelindiğinde etnik göç, Özbeklerin iş bulmak amacıyla Rusya Federasyonu'na göç etmesi şeklinde gerçekleşmiştir (Abdukhaliimovna, 2020: 2).

Özbekistan'da yaşanan insan göçünün sebeplerine geldiğimizde; Kerimov dönemindeki baskıcı rejim, ekonomik büyümenin istenilen oranda yürütülememesi ve ülkedeki yolsuzluğun etkili olduğu görülmektedir. Din kaynaklı göç de bağımsızlık sonrası Özbekistan'ın dışarıya göç vermesinde etkili olmuştur. Güncel Özbekistan demografisine baktığımızda, yaklaşık 34 milyon nüfusu bulunan ülke nüfusun %80'ini Özbeklerin oluşturduğu görülmekte ve Özbek nüfusunun %88'inin Müslüman olduğu tahmin edilmektedir (World Population Review, 2021). Ayrıca Özbekistan'da maaşların düşük olması ve iş olanaklarının kısıtlı olması Özbeklerin göç etmelerine zemin hazırlamaktadır. Özbekler iş bulmak için önce Taşkent'e, para biriktirdiklerinde ise ilk fırsatta yurtdışına göç etmektedir. Bu süreç her ne kadar yasadışı göç ile mümkün olsa da gerek Kazakistan gerek ise Rusya'nın kaçak işçilere legal statüsü tanınmasına yönelik anayasal çabaları Özbek göçmenleri cesaretlendirmiştir (Yanovskaya, 2008).

2016 yılında Şevket Mirziyoyev'in iktidara gelmesiyle Özbekistan önemli ekonomik reformlar yapacağını açıklamıştır. Fakat açıkladıkları reformları uygulayabilecek yüksek vasıflı uzmanların olmaması nedeniyle zorluk yaşamıştır. Bu nedenle Şevket Mirziyoyev, Eylül 2017'de New York'ta bir grup Özbek ile bir araya gelerek onları ülkeye davet etmiş ve yurt dışında edindikleri uluslararası tecrübeleri Özbekistan'da paylaşımlarını istemiştir ve teşvik programı açıklamıştır. Bu konuda somut bir adım olarak 2018 yılında Büyük Kelajak adlı bir uzman konseyi kurmuştur. Uzman konseyi Özbekistan'ın 2035 yılına kadar sürecek kapsamlı bir kalkınma modeli oluşturmak da dahil olmak üzere siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda reform programlarının geliştirilmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır (Eraliev, 2019). Ayrıca Özbekistan yurt dışındaki uzmanlarla diyalog kurabilmek için El- Yurt Ümidi Vakfı'nı kurmuştur. Mirzoyoyev hükümeti vatanseverlik vurgusu yaparak beyin göçünü tersine çevirmeyi amaçlamaktadır (Imamova, 2020). Şevket Mirziyoyev'in göçü tersine çevirmeye yönelik girişimleri önemlidir fakat yeterli değildir. Ülkedeki yolsuzluk problemini çözülmeden, ekonomik ve siyasi reform eksikliği giderilmeden Özbekistan'ın göçü tersine çevirmesi mümkün gözükmemektedir.

4.3. Türkmenistan

Türkmenistan'ın diğer Cumhuriyetlerden ayırt edici özelliklerinden birisi, kurumsallaşmada elverişli bir tarihsel birikime sahip değildir. Tarihsel olarak bakıldığında Türkmen ismi, Selçuk Bey'in 10. yüzyılda kabileler üstü bir ittifak oluşturmaya çalıştığı dönemde, Sünni göçmenleri tanımlamak amacıyla ortaya çıkmıştır (Alkan, 2006: 2). Ayrıca bölge Çarlık Rusya'sının da en son işgal ettiği bölge konumuna sahiptir. Her ne kadar kurumsallaşma açısından elverişli olmasa da sahip olduğu doğal kaynaklar ve enerji geçiş güzergâhında bulunan konumu nedeniyle önemli bir ülkedir. Türkmenistan ayrıca bulunduğu coğrafyadan dolayı diğer Orta Asya ülkelerine göre daha az izole olmuş durumdadır. Hem Hazar Denizi hem de Volga-Don Kanalı Türkmenistan'ı coğrafi olarak izolasyondan kurtarmaktadır. Ekonomisinin büyük bir kısmı enerji ithalatına dayanan Türkmenistan'da, devletin ekonomiye yoğun müdahalesi ve devletin kendi şirketlerinin ekonomide ağırlığının fazla olması sebebiyle özel sektör fazla gelişmemiştir. Türkmen ekonomisinin büyümesi doğal gaz arzına bağlı olduğu için devlet gelirlerin büyük bir kısmını daha fazla gaz üretebilmek için harcamaktadır. Bazı yıllarda ihrac fazlası veren Türkmen ekonomisi, halk nezdinde fazla bir karşılık bulmamaktadır. Örneğin inşaat sektörüne yapılan yatırımlar daha çok prestij için yapılan spor salonları, kongre merkezleri, devasa kamu binaları gibi otonom yatırımlara

akarken, halkın barınma sorununa yönelik ayrılan fon son derece düşüktür (Çokgezen & Özcan, 2008: 151).

SSCB dağıldıktan sonra Türkmenistan başlangıçta Rusya yörüngesinde bir politika izlemiş, daha sonrasında ise politika değiştirerek tarafsızlığı tercih etmiştir. İzlediği tarafsızlık politikası Aralık 1995 yılında BM tarafından da kabul edilmiştir (Kamalov, 2011: 27) Ülkenin sahip olduğu enerji kaynakları, Türkmenistan'ın ekonomik ve siyasi yönden bağımsız olmasına yetememiştir. Rusya Türkmenistan'ı enerji anlamında daima kendisine rakip görmüş, transit yollar ile Türkmenistan'ı kendisine bağlamayı amaçlamıştır. Bu amaç neticesinde Rusya ve Türkmenistan enerjinin taşınması konusunda 2003 yılında 25 yıllık bir doğalgaz antlaşması imzalamıştır (Kamalov, 2011: 58).

Türkmenistan, sahip olduğu yeraltı kaynakları ve enerji potansiyeline rağmen, göç veren bir ülkedir. Otokrasinin ülkede hâkim olması, ekonomik makasın fazla olması ve istihdam olanaklarının düşük olması nedeniyle Türkmenler, farklı ülkelere göç etmektedirler. 2017 verilerine göre 6 milyon nüfusu olan Türkmenistan'ın yaklaşık 200.000 vatandaşı farklı ülkelerde göçmen olarak yaşamaktadır (Pew Research, 2021). Türkmenistan hükümeti ise göçü kontrol altına almak için 2003 yılında “Yabancı Vatandaşların Tescili İçin Türkmenistan Devlet Teşkilatı” adı altında bir kurum kurmuştur. Bu kurum Türkmenistan'ın göç konusundaki uluslararası antlaşmalarını, göç sisteminin kontrolünü ve devletin göç politikası gibi konularla ilgilenir. Türkmenistan bulunduğu coğrafi konum ve yer altı kaynakları itibariyle önemli bir potansiyele sahiptir. Fakat iç siyasetindeki sorunlar ve otokrasinin ülkede hakimiyet kurması sebebiyle göç vermeye devam edecektir.

4.4. Kırgızistan

Rusların bölgeye gelmesinden önce göçebe bir hayat yaşayan Kırgızlar, 1881 yılında Ruslar tarafından işgal edilerek Rusların egemenliği altına girmişlerdir. SSCB'nin kurulmasıyla Sovyetler Birliği'nde yer alan Kırgızistan'da; 1920'ler boyunca başta eğitim, kültür ve sosyal yaşam olmak üzere birçok konuda değişimler yaşanmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, diğer Orta Asya ülkeleri gibi bağımsızlığını 1991 yılında ilan etmiştir. Coğrafi açıdan Orta Asya'nın İsviçre'si benzetmesi yapılan Kırgızistan'ın denize kıyısı bulunmamaktadır. Komşuları kuzeyde Kazakistan, batıda Özbekistan, güneybatıda Tacikistan ve güneydoğuda Çin'dir. Bağımsızlığını kazandıktan sonra Kırgızistan, merkezi ekonomik modelinden vazgeçerek piyasa ekonomisine geçmeye yönelik adımlar atmıştır. Bağımsızlıktan sonra devlet

başkanı olan Akayev, Batı'nın desteğini kazanarak piyasa ekonomisine geçiş için gerekli reform hareketlerine girişmiş ve parlamentodaki muhalefete rağmen reform paketini uygulamaya koymuştur. Akayev döneminde ekonomik yolsuzluklar ülkenin ekonomik gelişimi önünde büyük engel oluşturduğu için, Akayev'den sonra göreve başlayan hükümetin ilk hedefi yolsuzluklarla mücadele etmek olmuştur. Ayrıca iş imkânlarının geliştirilmesi ve sosyal yardımlarla ilgili birtakım reformlara gidileceği sinyali verilmişse de iç çalkantılar bu tür reformların çok azının başarılı olmasına sebebiyet vermiştir. Bağımsızlığın ardından gelir kaynaklarında ciddi düşüş yaşayan ülke ekonomisi, kamu harcamalarını kısarak bütçe açıklarını kapatmaya çalışmıştır. Bağımsızlık ile beraber ülkede bulunan Rusların Kırgızistan'dan göç etmesiyle bu dönemde ciddi bir insan göçü görmek mümkündür. Rusların göç etmesiyle Özbekler, Kırgızistan'da en büyük azınlık haline gelmiştir. Bu durum bölgede Kırgız- Özbek çatışması yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Ulusal İstatistik Kurumu'nun raporuna göre 2001 yılında toplam nüfusun %65,7'si Kırgız iken bu oran göçler ile 2005 yılında %67,9 olmuştur. Benzer şekilde Özbeklerin nüfus oranı da %13,9'dan %14,3'e çıkmıştır (Çokgezen & Özcan, 2008: 89).

Kırgızistanlı göçmenlerin tercih ettiği ülkelerin başında Rusya ve Kazakistan gelmektedir. Göçmenlerin çoğu gittiği ülkelere farklı türde ürünler getirerek ülkelerinde bavlul ticareti yapmaktadır. Bu sebeple Kırgızistan Cumhuriyeti işçilerin hakları, sosyal ve ekonomik refahı sağlamak gibi birtakım sebepler ile reformlar yapmaya çalışmaktadır. Sovyetlerin çözülmesiyle 1989 yılı ile 2002 yılı arasında kimi kaynaklarda 360.000 kişi, kimi kaynaklarda ise 700.000 kişinin Kırgızistan'dan göç ettiği belirtilmektedir. Kırgız ekonomisinde madencilik ve tarıma dayalı bir ekonomik model izlenmektedir. Kırgızistan pamuk, altın, cıva, uranyum, doğal gaz ve bazen elektrik ihraç etmektedir. Ayrıca çoğunlukla Rusya ve Kazakistan'dan olmak üzere Kırgız göçmen işçilerden gelen paralar ekonomide önemli bir yüzdeye sahiptir. Güncel verilere baktığımızda Kırgız göçmenlerin gönderdikleri para, Kırgızistan GSYH'sinin dörtte birinden fazlasına eşittir (CIA, 2021a). Havale ekonomisi ile ekonomik kalkınmasını sağlamak isteyen ülke, işsizliği azaltmaya yönelik hamleler yapmadıkça göç vermeye devam edecektir.

4.5. Tacikistan

Çin, Afganistan, Özbekistan ve Kırgızistan arasında yer alan bir ülke olan Tacikistan, Sovyet döneminin en fakir Cumhuriyetlerinden birisiydi. İpek yolu ticaret rotasının buradan geçmesiyle tarih boyunca çeşitli toplu göçler yaşanmıştır. Ülkenin 2021 tahminlerine göre

yaklaşık 9 milyon nüfusu vardır ve bu nüfusun %85'ini Tacikler oluşturmaktadır (CIA, 2021b). Diğer Orta Asya devletlerinden ayrılan özelliği ise köken olarak Fars asıllılardır. İranlılardan farkı ise nüfusunun büyük çoğunluğu Sünni'dir. Coğrafi olarak avantajsız bir konumda bulunan Tacikistan'ın büyük bir kısmı dağlarla çevrilidir. 1992 yılında bağımsızlığını kazanan Tacikistan, bağımsızlığının ardından ekonomik, ekolojik ve toplumsal birçok sorunla karşılaşmıştır. Sovyet döneminde Moskova'ya bağımlılığı diğer Orta Asya devletlerine kıyasla daha fazla olan ülke, Sovyetlerin çözülmesiyle karmaşa altında kalmıştır. 1992'de seçim protestoları ile başlayan olaylar kısa sürede iç savaşa dönüşmüştür. Garm ve Dağlık Badahşan bölgelerindeki isyancı grubun, Rahman Nabiye başkanlığındaki hükümete karşı başlattığı ayaklanma ile başlayan iç savaş 1997 yılında Moskova'da imzalanan anlaşma ile son bulmuştur. Bu savaşta 50.000- 100.000 civarında Tacik'in öldüğü ve 1.200.000 kişinin göç ettiği tahmin edilmektedir (DeRouen, 2007: 753). Tacikler o dönemlerde klanlar ile bağlantı kurmuş ve dağlarda saklanmak zorunda kalmıştır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Ofisi verilerine göre iç savaşta 500.000 ile 600.000 arası olduğu tahmin edilen Tacik nüfusu, ülke içinde yer değiştirmiştir. Benzer şekilde 60.000 ila 75.000 arası Tacik ise Afganistan'a kaçmaya çalışmış, fakat kaçarken birçoğu Pyandzh Nehrini geçerken boğulmuştur (Erlich, 2006).

Tacikistan'ın ekonomisinde yurtdışından ülkeye transfer edilen paralar çok önemlidir. 2001 yılında Tacik hükümeti banka havalelerindeki %30'luk vergiyi kaldırarak ülkeye göçmenlerden gelen döviz sokmayı amaçlamıştır. Benzer şekilde Tacikistan'da 2004 yılında "Göç Gelirlerinin Gelişim Etkilerini arttırma ve Kırsal Alanlardaki Mikro Finans Girişimleriyle İşgücü Göçmenlerinin Yeniden Desteklenmesine Yardım" adlı proje hazırlanmıştır. 2005 Uluslararası Para Fonu raporu da göstermektedir ki Tacikistan GSYH'sinin %20 ila %50 arası geliri yurtdışından gelen paralar oluşturmaktadır. Bu paraların büyük bir bölümü ise Rusya'dan gelmektedir (Erlich, 2006). Taciklerin son yıllarda artarak Avrupa ülkelerine sığınmaya çalıştıkları görülmektedir. Eurostat 2016 yılı raporlarına göre söz konusu yılda 830 Tacik Polonya'ya sığınma talebinde bulunmuştur. Geçmiş yıllar rakamlarına baktığımızda ise 2014 yılında 105, 2015 yılında ise 527 Tacik Polonya'ya sığınma talebinde bulunmuştur (Putz, 2017). Tacikistan'ın Kırgızistan ile aralarında 30 yıldır devam eden sınır sorunları, ülke jeopolitiğinin avantajsız durumu, Afganistan'da yaşanan gelişmeler ve ülkede yaşanan yolsuzluklar göz önüne alındığında ekonomik istikrarın sağlanması kısa ve orta vadede mümkün gözükmemektedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Orta Asya bölgesi, tarih boyunca çeşitli halklara ev sahipliği yapmış ve bölge dinamikleri gereği dönem dönem göç hareketleri yaşanmış bir bölgedir. Bölge, Rus hâkimiyetine girmeden önce dağınık bir görüntüdedir. Çarlık Rusya'sının bölgeye etki etmeye başlaması ve ardından kurulan Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'ya yönelik izlediği böl ve yönet politikası, bölgede nüfus göçlerinin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. SSCB'nin kasıtlı olarak izlediği sürgün politikaları 1980'lere kadar devam etmiş, SSCB'nin bölgeyi hammadde deposu olarak kullanması, bölgenin ekonomik olarak kalkınmasına ket vurmuştur. 1990'ların başında ise, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bölge ülkeleri teker teker Cumhuriyetlerini ilan etmiştir. Cumhuriyetlerin ilanıyla bağımsızlığa kavuşan Orta Asya devletleri, Sovyet döneminden kalma sorunlarla yüzleşerek çözümler bulmaya çalışmışlardır.

Orta Asya bölgesinin Sovyet döneminden devraldığı en önemli yapısal sorunlardan biri, tarım ağırlıklı üretim yapısıdır. SSCB'nin ihtiyaç duyduğu pamuk ve ipek gibi endüstriye dayalı üretim kolları, bölgede kasıtlı olarak geliştirilmeyerek bölgenin kalkınmasının önüne geçilmiştir. Sanayi tesisleri kasıtlı olarak farklı bölgelerde kurulmuş, az sayıda kurulan tesislerde ise uzmanlık gerektiren konumlarda Ruslar ve Slavlar çalıştırılmıştır. Ayrıca bağımsızlık öncesi diğer bölgelerde yaşayan etnik kökenli azınlıklar Orta Asya ülkelerine göçmüş, bu durum zaten işsizlikle boğuşan Cumhuriyet ekonomilerini daha da kötü bir durumla karşılaştırmıştır. Bağımsızlık ile piyasa ekonomisine geçmek isteyen Cumhuriyetler, ülkelerindeki fiyat kontrollerini ve sübvansiyonları kaldırarak özelleşmeye yönelik atılımlar yapmışlardır. Rakamsal olarak bakıldığında, 1 Ocak 1995 tarihi itibarıyla Kırgızistan'daki devlet işletmelerinin %52'si, Kazakistan'daki petrol ve doğal gaz şirketlerinin ise %80'i özelleştirilmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sosyal ve ekonomik problemler yaşayan ülkelerdeki göçmenler Rusya topraklarına göç etmeye başlamış, benzer şekilde etnik kökenli bölge insanları da Orta Asya Cumhuriyetleri'ne göç etmiştir. Orta Asya Cumhuriyetleri ise yaşanan göç dalgasının etkisiyle bozulan ekonomilerini ve sosyo-kültürel yapılarını korumak için birtakım önlemlere başvurmuşlardır.

Kazakistan, SSCB dağıldıktan sonra geniş toprakları, nüfusunun fazlalığı ve coğrafi bakımdan Rusya Federasyonu'na yakınlığı nedeniyle en fazla göç veren Cumhuriyet olmuştur. Bağımsızlıklarının başında Orta Asya'da 2 milyondan fazla insan, bulunduğu ülkelere başka ülkelere göç etmiştir ve bu göç hareketleri 2000'lerin ortalarına kadar devam etmiştir. Bu durum Nursultan Nazarbayev'i birtakım politikalara yönlendirmiştir. Ülkedeki enerji ve inşaat

sektöründe yaşanan olumlu gelişmeler nüfus göçünün önüne geçmeyi başarmıştır. Rusya'da ve diğer Orta Asya ülkelerinde yaşanan ekonomik bunalımlar Kazakistan'ı göç veren ülke konumundan göç alan ülke konumuna getirmiştir. Kazakistan'ın ekonomik atılım gerçekleştirmesi ve göçmenler için daha iyi istihdam olanakları sunması Kazakistan'a yaşanan işçi göçlerini arttırmıştır. Ayrıca Rusya'da yaşanan göçmenlere yönelik ayrımcılık, göçmenlerin Kazakistan'ı tercih etmesinin bir başka nedenini de teşkil etmektedir. Kazakistan'ın göçmenlere yönelik çıkarttığı af politikaları da ülkeye gelen yasa dışı göçmenin ülkede kalmasını sağlamıştır. Nitekim Kazakistan zengin yeraltı ve yerüstü kaynakları, coğrafyasına göre nispeten küçük nüfusu ile göçmenlerin ilgi odağı olmaya devam etmektedir.

Özbekistan, Bağımsızlık sonrası ülkede yaşayan yaklaşık 21 milyon insanı, milliyetçi politikalarla ulus inşası yaparak bir araya getirmeye çalışmıştır. Bu politika ile birlikte 4 milyonu aşkın etnik azınlık gruplarına yönelik uzlaştırıcı bir yaklaşım tasarlanmış ve tüm Özbeklerin tek bir millet şemsiyesi altında birleştirilmesi amaçlanmıştır. Kerimov, ekonomik reformlar için IMF'den yardım almayı reddederek kademeli bir şekilde piyasa ekonomisine geçmeyi amaçlamıştır. Hükümetin sağladığı sübvansiyonlar ile pamuk üretiminde ciddi başarılar kazanılmış, enerji ve gıda sektörlerinde bağımsızlığını sağlama konusunda büyük aşamalar kaydedilmiştir. Fakat ülkede yabancı kaynaklı yatırımı caydıran sert ekonomik kontrollerin bulunması piyasa ekonomisine geçişi zorlaştırmaktadır. Bu nedenle Özbekistan, 1990'larda yaşanan işçi ve beyin göçünün önüne geçememiştir. Ülkede yaşanan göçün sebeplerine baktığımızda ise görmekteyiz ki Kerimov döneminin baskıcı tutumu, maaşların düşüklüğü, Müslümanlara yönelik sert politikalar ve Özbekistan'ın Kırgızistan ile yaşadığı etnik gerilim bölge insanını göçe yönlendirmektedir. Özbek hükümetinin her ne kadar göçü tersine çevirmeye yönelik çabaları bulunsa da önümüzdeki yıllarda mevcut durumun değişmesi mümkün gözükmemektedir.

Türkmenistan, bağımsızlık sonrası yönünü batıya dönmüş ve Rusya'nın tepkisini çekse de Rusya'ya bağımlı ekonomik yapısını değiştirmek istemiştir. Fakat Rusya'nın Türkmenistan'a yaptığı baskı, ülkenin piyasa ekonomisine geçiş aşamasını zorlaştırmıştır. Türkmenistan'ın bağımsızlıktan sonra karşılaştığı bir diğer sorun ise güvenlik ile ilgilidir. Afganistan'da yaşanan iktidar değişimiyle Taliban'ın iktidara gelmesi, bunun sonucunda da Afganistan'dan Türkmenistan'a gelen Afgan göçmenler Türkmenistan için sorun yaratmaktadır. Ayrıca Afganistan topraklarında yetiştirilen afyonun Türkmen topraklarını bir geçiş güzergahı olarak kullanması bir diğer problemdir. Türkmenistan, sahip olduğu yeraltı

kaynakları ve enerji potansiyeline rağmen, göç veren bir ülkedir. Otokrasinin ülkede hâkim olması, ekonomik makasın fazla olması ve istihdam olanaklarının düşük olması nedeniyle Türkmenler, farklı ülkelere göç etmektedirler. Nüfus göçünü engellemek isteyen Türkmenistan hükümeti birtakım çözümlere başvurursa da Rusya'nın baskısı, ekonomik bağımsızlığın bir türlü sağlanamaması, ülkede demokratik kurumların işlememesi ve güvenlik sorunları bunun önüne geçmektedir.

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Kırgızistan, merkezi ekonomik modelinden vazgeçerek piyasa ekonomisine geçmeye yönelik adımlar atmıştır. Fakat Kırgız hükümetinin yaptığı yolsuzluklar ülkenin ekonomik reformlarının önüne geçmiştir. Ayrıca işsizliği önlemeye yönelik yapılması planlanan reformlar iç siyasi çatışmalara takılmış ve bu reformların çok azı yürürlüğe girebilmiştir. Yoğun nüfus göçünü engellemek isteyen Kırgızistan Cumhuriyeti, işçilerin hakları, sosyal ve ekonomik refah sağlama gibi birtakım sebepler ile reformlar yapmaya çalışmaktadır.

Çin, Afganistan, Özbekistan ve Kırgızistan arasında yer alan bir ülke olan Tacikistan, Sovyet döneminin en fakir Cumhuriyetlerinden birisiydi. Sovyet döneminde Moskova'ya bağımlılığı diğer Orta Asya devletlerine kıyasla daha fazla olan ülke, Sovyetlerin çözülmesiyle karmaşa altında kalmıştır. Yer altı kaynakları bakımından diğer Cumhuriyetlere kıyasla kötü durumda olan Tacikistan 2001 yılında Tacik hükümeti banka havalelerindeki %30'luk vergiyi kaldırarak ülkeye göçmenlerden gelen dövizi sokmayı amaçlamıştır. Tacikistan ekonomisi için göçmenlerin ülkelerine gönderdiği para çok önemlidir. İş bulmakta zorlanan Taciklerin son yıllarda artarak Avrupa ülkelerine sığınmaya çalıştıkları görülmektedir. Bulunduğu coğrafi konum itibariyle avantajsız olan Tacikistan'ın yer altı kaynakları bakımından da yetersiz olması, gelecekte de nüfus göçü vermesini olası kılmaktadır.

YAZARIN BEYANI

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Abdulkhalimovna, K. Z. (2020). Managing Uzbek labor migration. *International Journal on Integrated Education*, 3 (1), 1-7.
- Akgür, Z. G. (1997). *Türkiye’de kırsal kesimden kente göç ve bölgeler arası dengesizlik (1970-1993)*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Alkan, H. (2006). Türkmenistan’da siyasal rejimin geleceği: İç ve dış dinamikler açısından bir değerlendirme. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 1-26.
- Armaoğlu, F. (2017). *Filistin meselesi ve Arap – İsrail savaşları (1948 – 1988)*. Kronik Kitap Yayınevi.
- Ballı, A. & Gökçe, A. F. (2021). Yahudi göçleri ve Yahudi kimliğinin oluşumu. *İletişim ve Diplomasi*, 5, 57-80.
- Başaran, A. (2013). Rusya Federasyonu’nda hiper enflasyon, bankacılık ve ruble alanlarında para politikaları. 1992-1995. *Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi*. 1 (5-6), 4-28.
- Calderone, S. (2018). Perspectives Kazakhstan is Central Asia’s migration outlier. 12 Mart 2021, <https://eurasianet.org/perspectives-kazakhstan-is-central-asias-migration-outlier>.
- CIA (2021a). The world factbook. 17 Nisan 2021, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/kyrgyzstan/>.
- CIA (2021b). The world factbook. 20 Nisan 2021, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/tajikistan/>.
- Çokgezen, M. & Özcan, G. B. (2008). *Orta Asya’da girişimcilik: Fırsatlar, sorunlar ve öneriler*. İstanbul Ticaret Odası.
- Demir, T. (2016). Yakın çevre doktrini ve Orta Asya cumhuriyetlerindeki Rus azınlıklar. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (10), 55-72.
- DeRouen, K. R. (2007). *Civil wars of the world: Major conflicts since World War II*. ABC- CLIO.
- Dikkaya, M. (2009). *Orta Asya ve Kafkasya*. Beta Basım Yayım Dağılım A.Ş.
- Eraliev, S. (2019). Can return migration be a ‘brain gain’ for Uzbekistan? 21 Kasım 2021, <https://thediplomat.com/2019/05/can-return-migration-be-a-brain-gain-for-uzbekistan/>.
- Erlich, A. (2006). Tajikistan: From refugee sender to labor exporter. 18 Nisan 2021, <https://www.migrationpolicy.org/article/tajikistan-refugee-sender-labor-exporter>.
- Eroğlu, İ., Çoban, M. N. & Kangal, N. (2016). *2008 küresel finans krizi perspektifinde Özbek modeli: Orta Asya ülkeleri üzerine karşılaştırmalı bir değerlendirme*. International Congress of Management Economics and Policy. (ss. 2-11). Tekirdağ: Namık Kemal University.
- Imamova, N. (2020). Uzbekistan reaches out to reverse brain drain. 21 Kasım 2021, https://www.voanews.com/a/south-central-asia_uzbekistan-reaches-out-reverse-brain-drain/6189536.html.
- Kamalov, İ. (2011). *Rusya’nın Orta Asya politikaları*. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk- Kazak Üniversitesi Yayını.
- Kızıloğlu, S. (2012). İsrail Devleti’nin kuruluşuna kadar geçen süreçte Yahudiler ve Siyonizm’in gelişimi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 35-64.
- Mutluer, M. (2003). *Uluslararası göçler ve Türkiye*. Çankaya Kitapevi.
- Pew Research (2021). International migrants by country. 15 Nisan 2021, <https://www.pewresearch.org/global/interactives/international-migrants-by-country/>.
- Putz, C. (2017). Record number of Tajiks knocked at the EU’s door in 2016. 20 Nisan 2021, <https://thediplomat.com/2017/06/record-number-of-tajiks-knocked-at-the-eus-door-in-2016/>.

- Rumer, B. (1996). *Central Asia in transition: Dilemmas of political and economic development*. M. E. Sharpe.
- Sağır, A. (2012). Sürgün sosyolojisi bağlamında göçün sosyo-politiği: Sovyet Rusya örneği. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 1 (1), 355-391.
- Savaş, V. (1994). *Politik iktisat*. Beta Yayınevi.
- Ulan, M. Ö. (2017). Avrupa Birliği'nde istenen göçmen analizi: Ekonomik göçmen mi, politik göçmen mi? *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (Göç Özel Sayısı), 1443-1456.
- World Population Review (2021). Uzbekistan population 2021. 16 Nisan 2021, <http://worldpopulationreview.com/countries/uzbekistan-population/>.
- Yanovskaya, M. (2008). Uzbek migration: Low pay, life sentence. 16 Nisan 2021, <https://www.opendemocracy.net/en/uzbek-migration-low-pay-life-sentence/>.
- Yüce, M. (2006). Kırgız Türklerinin ulusal kimlik politikası. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 9, 1-12.
- Zettelmeyer, J. (1999). The Uzbek grown puzzle. *IMF Staff Papers*, 46 (3), 274- 292.